

HALK ANLATILARININ DİNİ DEĞERLER VE KAİDELER AKTARIMINDAKİ ROLÜ

THE ROLE OF FOLK NARRATIVES IN CONVEYING RELIGIOUS VALUES AND PRINCIPLES

Yusuf Kenan BEZGİN*

ÖZ: Bir milletin referans kaynağı olan sözlü kültür ürünleri sadece millete ait somut unsurları aktarmakla kalmaz aynı zamanda bu unsurları toplumsal, tarihsel, dinî ve kültürel bağlamda birbirine bağlayarak milletin ortak hafızasını da zenginleştirir. Dolayısıyla destan, efsane, halk hikâyesi, masal, fıkra vb. halk anlatıları, sözlü kültürün taşıyıcıları olarak bir milletin kolektif belleğini oluşturur. Diğer yandan sözlü kültür ürünleri, milletin ortak deneyimleri ve değerleri paylaşmalarını sağlayarak toplumsal bir bağ kurar. Bu bağ içerisinde bilhassa dinî değerleri içeren anlatılar, peygamber kıssaları, meleklerin varlığı, ibadet etmenin önemi gibi konulara değinerek ortak bir ahlaki çerçeve oluşturur. Çalışmada, W. Bascom'un toplumdaki halk bilimi olgusunun devamlılığı açıklamak adına ortaya koyduğu folklorun dört işlevinden üçüncüsü olan "eğitim" işlevinden hareketle, geleneğin yazılı hâle getirilerek toplandığı halk anlatılarının (destan, efsane, halk hikâyesi, masal ve fıkra) dinin yorumlanmasında, öğretilmesinde ve iletilmesinde nasıl bir rol oynadığı değerlendirilmiştir. Halk anlatılarının İslam dininin temel inanç ve esaslarını, ibadet şekillerini hem öğretmede hem de sonraki kuşaklara aktarmada önemli bir işleve sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda çalışma, halk anlatılarının dinî değerleri canlı tutma, ibadete teşvik etme ve toplumda dinî bilinci güçlendirmede, etkili bir araç olarak işlev gördüğünü vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Halk Anlatıları, İşlev, Dinî Değerler ve Kaideler Aktarımı

ABSTRACT: Oral culture products, such as epics, legends, folk tales, fairy tales, and anecdotes, not only convey concrete elements specific to a nation but also interconnect these elements in social, historical, religious, and cultural contexts, enriching the collective memory of the nation. Thus, oral narratives, including epics, legends, folk stories, fairy tales, and anecdotes, serve as carriers of oral culture, forming the collective memory of a nation. Furthermore, oral culture products enable the sharing of common experiences and values among people, establishing a societal connection. Within this connection, narratives containing religious values, such as prophet stories, the existence of angels, and the importance of worship, contribute to the creation of a shared moral framework. This study evaluates the role of oral narratives (epics, legends, folk stories, fairy tales, and anecdotes) in interpreting, teaching, and transmitting religious beliefs, based on the third function of folklore proposed by W. Bascom—the "educational" function, which emphasizes the continuity of folkloric phenomena in society. The findings suggest that oral narratives play a significant role in conveying and perpetuating the fundamental beliefs and principles of Islam, as well as instructing subsequent generations. Consequently, this research

* Dr. Öğr. Üyesi-Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Sivas-yusuf_kenan_24@hotmail.com (Orcid: 0000-0002-9104-6930)

underscores the effective role of oral narratives in maintaining and promoting religious values, encouraging worship, and strengthening religious awareness within society.

Keywords: Religion, Folk Narratives, Function, Transmission of Religious Values and Principles

Giriş

Destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, masallar, fıkralar ve benzeri halk anlatıları, bir milletin değerlerini, inançlarını, tarihini ve kimliğini yansıtan aynı zamanda milletlerin geçmişleriyle olan kültürel bağlarını da güçlendiren sözlü kültür ürünleridir. Halk anlatıları, bilgi aktarımının ötesinde duygusal bağlar kurmayı, dinî ve ahlaki değerleri öğretmeyi de amaçlar. Bu nedenle kültürel mirasın korunmasında önemli bir rol oynarlar.

Bu anlamda “*söz uçar yazı kalır.*” ifadesini pozitif bir şey olarak görmemek gerekir. Jacques Ellul (2021: 96)’ un da işaret ettiği üzere uçup giden sözler canlıdır ve anlama dolup taşarlar. Söylenen kelimelerin canlılığını, dinî bir mesajın gerçekliğini ve değerlerini yalnızca söz aktarır. Bu değerlerin sürekliliği, toplumun hayat şartlarına sıkı bir biçimde bağlıdır. Çünkü günümüzde ve İslam öncesi Türk kültür hayatında halk anlatıları, toplumun özellikle inanç bakımından ihtiyaçlarını karşılamada kilit bir rol oynamıştır.

Anlatının özgünlüğü anlatım boyunca dinleyiciyle kurulan etkileşimin niteliğine bağlıdır ama anlatıcı, eski öyküye yeni unsurlar da katabilir (Ong, 2018: 58). Bu ise tamamen anlatıcı ve dinleyici arasındaki sohbet ortamına bağlıdır. Bilhassa Türklerin sosyo-kültürel yapısı içinde yazının ve teknolojinin henüz var olmadığı yerler, halk anlatıları için sohbet ortamıdır. Sosyalleşmenin gerekli kıldığı bu ortamda, anlatıcı ve dinleyici arasındaki iletişimin yapısı gereği herhangi bir anlatının varyantlarına varıncaya kadar tüketilmesinin akabinde konu, motif ve anlatım şekli kolaylıkla değişebilir. Böylelikle halk anlatıları, başka türe dönüşebilir ve türler arası bir diyalog oluşumu sağlanabilir (Çobanoğlu, 2021: 63). Halk anlatıları sözle deneyimlenen dinî ve kültürel unsurları tecrübe eder, onları pekiştirecek şekilde biçimlendirdikten sonra toplum belleğine yerleştirir (Ong, 2018: 50). Sözle deneyimlenen düşünce de zaman içinde geliştikçe ustalık kazanmaktadır¹. Bu bağlamda sözlü ortamın yazılı ortam sonrası uğradığı bütün değişimlere rağmen ortadan kalkmadığı ifade edilebilir.

Dinî inançlar, sosyo-kültürel yapı içinde çeşitli (açık ya da kapalı) işlevlere sahiptir. Bu nedenle inançlar, toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye yönelik işlevleri yerine getirebilirler (Arslan, 2004: 189). Bu

¹ Sözlü aktarım, yazılı aktarımdaki gibi dilbilgisine gerek kalmadan anlamın belirlenmesine yardımcı olan bir ortama sahiptir. Yapılan çalışmalar, kelime anlamının sözlü kültürde çoğu kez anlamın bağlamından doğduğunu, yazıdaysa anlamın dilin kendisi üzerinde yoğunlaştığını kanıtlanmıştır (Ong, 2018: 128) Dolayısıyla insanî konuşma olgusu Tanrı’dan gelir ancak sözün doğası gereği dil, kendi kendine -iradi olarak- kelimeleri, kuralları ve anlamı belirleyen insan ırkı tarafından oluşturulmuştur (Ellul, 2021: 124) denilebilir.

ise tamamen dini yaşıyan toplumun bulunduğu coğrafyaya, zamana, mekâna ve özellikle de dinin anlamlandırılarak yorumlanmasına (eyleme) dönüştürülmesine bağlı bir durumdur. Çünkü din, “insanlar için derin bir ahlaki ciddiyet ortamını temin eder, insanlar için dinsel formlar, araçlar ve pratikleri kapsar. İçsel bir sorumluluk duygusunun olduğu her yere kutsallık taşır. Din, sadece bağlılığı teşvik etmez, aynı zamanda bağlılığı talep eder. Din sadece entelektüel kabulü yeterli görmez, aynı zamanda duygusal bir bağlanmaya zorlar.” (Geertz 1957, akt. Özbek, 2014: 123).

Din, toplumun/milletin temel değerlerini belirleyen bir inanç sistemini ifade eder. Halk anlatıları ise toplumun geçmiş değerlerini yansıtarak kolektif hafızayı şekillendirir ve aktarır. Din sadece inanç sistemlerini ve ibadetlerin uygulanmasını şekillendirmekle kalmaz aynı zamanda halkın anlatıları üzerinde de derin izler bırakır. Halk anlatıları da toplumun dinî değerlerini, normlarını ve dünya görüşünü yansıtarak dinle bir etkileşim içerisine girer. Bu çalışmada, W. Bascom (2005: 140)’nun toplumdaki halk bilimi olgusunun devamlılığı açıklamak adına ortaya koyduğu folklorun dört işlevinden üçüncüsü olan “eğitim” işlevinden hareketle, geleneğin yazılı hâle getirilerek toplandığı halk anlatılarının (destan, efsane, halk hikâyesi, masal ve fıkra) dinin yorumlanmasında, öğretilmesinde ve iletilmesinde nasıl bir rol oynadığı değerlendirilecektir. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Özellikle çalışma sonunda konuyla ilgili yapılan çıkarımlar Türk halk anlatıları üzerinden sınırlandırılmıştır. Bu durum çalışmanın deneysel olmadığını ve yapılan çıkarımları istatistiksel olarak doğrulama imkânının bulunmadığını göstermektedir.

Türk Halk Anlatılarının Dinî Değerler ve Kaideler Aktarımındaki Rolü

Türk kültürü ve İslam dini, özellikle Türk-İslam kültürü bağlamında iç içe geçmiş bir mirasa sahiptir. Bu birliktelik, İslam dininin temel öğretilerini Türk kültürüyle birleştirerek dinin öğretilerini anlaşı ve yaşanabilir kılmaktadır. Halk anlatıları ise Türk-İslam kültüründeki bu birlikteliği daha da zenginleştirerek hem dinî hem de kültürel mirasın devamlılığını sağlar. Anlatılar, dinin evrensel mesajlarını, öğretilerini ve ahlaki değerlerini Türk kültürüne mal olmuş efsanevî figürler ve kahramanlar aracılığıyla doğrudan veyahut dolaylı olarak somutlaştırarak toplum için anlamlı hâle getirir.

Halk Anlatılarının İbadete Teşvik Etmesi

İbadet geniş bir anlamda, Tanrı’ya olan saygı ve kulluk arzusunu içeren her türlü eylemi tanımlayan kapsamlı bir terimdir. Daha spesifik olarak ibadet terimi, bu tür eylemlerin dinî bir bağlamda gerçekleşmesini ifade eder. Bu nedenle ibadet, ibadet edilen varlık karşısında ibadet edenin düşük bir konumda olduğunu her zaman kabul eder (Sharpe, 2000: 32-33). Türk halk anlatıları da bu tanıma uygun olarak İslam dininin temel esaslarından olan beş vakit namaz kılma, oruç tutma, hacca gitme, sadaka verme, Kur’an okuma, kurban kesme vb. ibadetleri anlatı kahramanları üzerinden

okuyucusuna veya dinleyicine aktararak İslamiyet'in temel ibadetlerinin yerine getirilmesi gerektiği mesajını iletir. Bu şekilde, anlatı kahramanları aracılığıyla dinî öğretilerin pratiğe dökülmesine teşvik edilmiş olur.²

Bu kapsamda bazı destanların ana kahramanlarının İslamiyet'i yaymaya çalışan ve İslam dinini olması gerektiği gibi yaşayan rol model olduklarını ifade edebiliriz. Battal-nâme' de Battal Gazi, Danişmend-nâme'de Danişmend Gazi ve Saltuk-nâme'de Saltuk, namaz kılan, sadaka veren, daima doğruyu söyleyen, mazlumun yanında olan, din düşmanlarıyla savaşan, Allah'ın emir ve yasaklarına dikkat eden, ahiret hayatını düşünerek dünya hayatını ona göre düzenleyen ve başta Hz. Muhammed³ olmak üzere birçok peygamberi sürekli anan kişiler olarak anlatılır (Bunsuz, 2021: 566)⁴. Bu yolla anlatıyı okuyan veya dinleyen birey, anlatıdaki kahramanlarla hızlı bir şekilde empati kurarak kendisini bu karakterlerin yerine koyabilir ve kişisel mizaç ve özellikleri doğrultusunda kendisine en yakın veya en uygun hissettiği bir kahramanla özdeşleşebilir (Güngör, 2010: 69).

Dinî duygularının güçlü olduğu toplumlarda ibadet, topluca yapılma özelliğini sürdürmeye devam eder (Sharpe, 2000: 34). Isparta'dan derlenen "Şeytan Kedi" adlı efsane, namaz ibadetinin hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamakta; soğuk bir kış gününde sabah namazını kılmak için camiye gidildiğini anlatmaktadır. Öne çıkan detay, bu ibadetin özellikle camide cemaatle birlikte yerine getirilmesine verilen önemdir. Anlatılanlar, namazın bireysel bir ibadet olmanın ötesinde, toplumun birliğini ve dayanışmasını güçlendiren bir değer olarak aktarıldığını gösterir:

"...Bu dede soğuk bir kış günü **sabah namazını** kılmak üzere **camiiye** gitmiş." (Göde, 2002: 436).

Tatar Türklerinden derlenen "Okum Nereye Düşerse Şehri Oraya Kuracağım" adlı efsanede de namaza olan bağlılık ve inanç vurgulanmaktadır. Anlatıda İslam inancının bir gereği olarak, kişinin

² Özellikle dinî değerler eğitiminde anlatı destekli öğretimin ilgi çekici, merak ve heyecan uyandırıcı, şaşırtıcı, eğlenceli, zevkli, motivasyonun güçlü olduğu, geri bildirim ile pekiştirmenin olduğu ve tekrarın sık sık uygulandığı bir öğrenme-öğretme ortamı tesis ederek bilgilerin kalıcılığını sağlamada etkili olduğu da söylenebilir (Bayhan, 2024: 284).

³ Hz. Muhammed'in çeşitli vesilelerle Çanakkale Savaşları'na iştirak ettiğine dair anlatılar da mevcuttur. Bu konuda ayrıntı bir çalışma için bk. (Yılmaz, 2022).

⁴ Bu anlamda Türk-İslam kültüründeki örf, görgü ve ahlaklı davranışın bariz olarak ahlak terimini batıdaki ahlak kavramı ile ilgili anlayışın ötesine taşıdığı söylenebilir. Hz. Muhammed'in İslam coğrafyasında gördüğü saygıdan ötürü, Müslümanlar için peygamberin yaptığı her hareket ve kişisel hayatındaki her detay bir model olmuştur. Buna peygamberin nasıl yemek yediği ve içecek içtiği, yatağını nasıl hazırladığı, yatakta hangi tarafa dönerek yattığı, nasıl banyo yaptığı, esneme ve hapşürmeye hangi ifadeler ile karşılık verdiği ve eşlerinin yanında nasıl davrandığı konuları da dahildir. Hadislerin toplaması ana çerçevede işte bu yüzden önemlidir çünkü hadisler, peygamberin yaptıkları ve dedikleri hakkında bilgi sunmakta, Müslümanlara nasıl davranmaları gerektiği hususunda da rehberlik etmektedirler. Bu yüzden dinî değerler ve ahlaki kaideler hususunda İslamiyet'te fikir uyuşmazlığı yok denecek kadar azdır. Bu tür konular peygamberin sözleri ve hareketlerine bakarak çözüme kavuşturulmuştur (Halstead, 2012: 99-100).

teslimiyeti sadece duygu ve düşüncelerle sınırlı kalmayıp aynı zamanda yapmış olduğu ibadetleriyle de bir bütünlük oluşturur. İnanç sistemi, bir şehri kurma konusunda atılacak adımları, namazın kutsallığına bağlı olarak şekillendirir. Efsanede görülen bağlılık, inançların pratiğe dökme arzusuyla birleşir ve şehrin yerleşim yerini belirleme sürecinde namazın özel bir rolü olduğunu gösterir:

“...Bizim Müslümanlar **namazlarını bozmazlar**. Siz sabah namazı vaktinde gelin, şehri alırsınız. Daha sonra Ruslar sabah namazı vakti gelip şehri almışlar.” (Atnur, 2002: 628).

Ahlaki değerleri, davranış normlarını ve dinî öğretileri iletmek amacıyla kullanılan bir diğer anlatı türü halk hikâyeleri ve masallardır. Aşık Garip hikâyesinde anlatılan bir olay, Müslümanın seyahat hâlinde dahi namaz vakitlerini terk etmeyip düzenli olarak eda edilmesini gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre anlatı, ibadetin seyahat edilen yerlere bağlı olarak yerine getirilmesine, bireyin inançlarına olan bağlılığına ve beş vakit namaz ibadetinin hayatın önemli bir parçası olduğuna dikkat çeker, kılınmasına teşvik eder:

“**Öğle namazını** Erzurum sazında, İkinci namazını Kars’ın düzündü, **Akşam namazını** kıldım Tifliz’de, Kır atın beline düştüm de geldim” (Türkmen, 1995: 189).

Kalben ve bedenlen meşgul olunan faaliyetler, bireyin hayatına yön verdiği gibi nefesine de şekil verir. İslam perspektifinden bakıldığında bir Müslümanın kalbindeki iman aracılığıyla gerçekleştirdiği ibadetleri sürekli hâle getirmesi, zaman içinde o kişinin iradesinin dinî emirleri yerine getirme ve yasaklardan kaçınma hususunda terbiye edilerek daha da güçlenmesine katkı sağlar (Certel, 1999: 213). Bu anlamda muhtelif zamanlarda abdest alıp namaz kılmanın ve bu ibadeti devam ettirmenin özellikle dinî yasaklara karşı Müslümanı duyarlı hâle getirdiği söylenebilir. Erzincan ilinden derlenen “Dürüst Hırsız” (Kara, 1996: 532-534) masalında da verilmek istenen mesaj bu yöndedir. Masalda bir evi soymak amacıyla içeri giren hırsız, bulunduğu altınları alıp götürmek yerine ev sahipleri ve kendisi arasında paylaşmak ister. Fakat tam bu sırada “sabah ezanı” okunur. Hırsız namazı kıldıktan sonra altınları pay ederim diye düşünür ve namaza durur. Ev sahipleri uyanır, hırsız namaz kılan bir hâlde görünce onu Hızır olarak düşünürler. Namazın ardından hırsız, gerçeği anlatarak yaptığından pişmanlık duyar ve aldığı altınları geri iade eder. Ev sahipleri, hırsızın bu davranışından etkilenir, ona bir torba dolusu altın hediye ederler. Görüleceği üzere masal, dinî bir ibadetin bireyin davranışları üzerinde ne derecede bir etkiye sahip olduğunu vurgular. İyilik ve dürüstlük gibi değerleri işleyerek okuyucuya öğüt verir.

Aynı şekilde fıkra türü de dinî ahlak ve erdemleri vurgulayarak insanlara doğru davranış biçimleri hakkında öğütler verir, ahlaki değerlerin nasıl hayata geçirilebileceğini gösterir. Fıkralar kimi zaman doğrudan ifade edilemeyen kavramları mizahi bir dille daha açık hâle getirebilir. Bu bağlamda Dursun Yıldırım (2016: 90), Bektaşî tipinin namazla pek arasının

olmadığını sadece mecbur kaldığı vakit namaz kılındığını belirtmekte ve bu şekilde kıldığı namazlarda da zor duruma düşürülmek istenildiğini ancak Bektaşî'nin her defasında galip geldiğini söylemektedir. Aşağıda örneği verilen "Ve'd Duha" isimli fıkrada Bektaşî tipinin hikmetli ve mizahi yaklaşımı, dinî inançları katı kurallar ve dar düşünceleriyle eleştiren kişilerin üstesinden gelmek amacıyla kullanılır:

"Ağanın biri Ramazan'da bir Bektaşî'yi iftara davet etmiş. Akşam yaklaşınca Bektaşî'ye: Baba, bizim âdetimiz, evvela akşam namazını kılar, ondan sonra iftar ederiz, artık bugün bize uy demiş. Bektaşî de "pekâlâ" demiş. Ağa, imamına: namazda biraz uzunca sure koş demiş. İmamda Fâtiha'dan sonra "Veddua" deyince Bektaşî, seni teres seni, bana bir lokma ekmek yedireceksin diye sabaha kadar namaz mı kıldıracaksın diyerek namazı boşlamış ve gelmiş sofranın başına, yemeği yemeye başlamış." (Yıldırım, 2016: 189).

Halk anlatılarının ibadete teşvik ettiği bir diğer kaide oruçtur. İslam dininin beş şartından biri olan oruç ibadeti, manevi temizliği, sabrı ve yardımseverlik gibi erdemleri pekiştirmeyi amaçlar. Türk halk anlatılarında da bu amaca uygun olarak Ramazan ayında tutulan orucun farz olduğu hatırlatılarak kişiye sağlayacağı faydalara değinilmektedir. Ayrıca Ramazan ayı dışında tutulan oruçlara da yer verilerek oruç ibadetinin fazileti ön plana çıkarılmıştır. "Saltuk-nâme" de bir zorluk veya sıkıntıyla karşılaşan kişilere üç gün boyunca oruç tutmaları ve ardından namaz kılmaları tavsiye edilmektedir. Destandaki bu öneri, orucun manevi bir arınma ve çözüm yöntemi olarak kullanıldığını gösterir:

"...ve hem varun üç gün dahı **oruç dutun**, dün namazın kılun. Ayruk tâ 'ün bu yakında görmeyesiz didi." (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1987: 160).

"Battal-nâme" destanında da "Saltuk-nâme"de olduğu gibi iki ayrı olayda orucun dilediğine kavuşmak ve sıkıntılardan kurtulmak için tutulduğu görülmektedir. İlk olayda Battal Gazi, ölüyü diriltme duasına nail olabilmek için Hızır-İlyas makamında kırk gün oruç tutar: "...**kırk gün oruç tut** andan murâdîñ hâşıl olur didi." İkinci olayda ise üç gün tutulan oruç, hastayı sağlığına kavuşturur:

"...Âkıbet Muhammedi üç gün **oruç tutar**, namâz kılar, du 'â ider. Andan işkenbe yarılır. Ben taşra çıkarım. Atam çün beni görür, şâd olup imân getirüp il ve vilâyet-ile Müslimân olurlar..." (Demir ve Erdem, 2006: 133, 271).

Her iki destan örneğinde orucun isteklere kavuşmak ve sıkıntılardan kurtulmak için tutulması durumu hem manevi bir arınma hem de dua pratiği olarak öne çıkar. Bunun dışında "Battal-nâme" de Battal Gazi'nin oruç tutup dua etmesi sonucunda hastanın sağlığına kavuşması, orucun sadece manevi değil aynı zamanda bedensel iyileşme için de etkili olduğu anlamına gelir.

Türk halk anlatıları, sadece dinî değerleri ve kaideleri aktarmakla kalmayıp aynı zamanda bu değerlerin günlük hayata nasıl uygulanabileceği

konusunda da öğütler ve pratik bilgiler içermektedir. Isparta'dan derlenen "Çobanın İbadeti" adlı efsanede böyle bir durum söz konusudur. Vaktiyle dağlarda yaşayan ve dinine oldukça bağlı ama nasıl ibadet edeceğini bilmeyen bir çobana, oradan geçen bir evliya nasıl ibadet edeceğini öğretir:

"Günlerce çobanın yanında kalarak, İslam'ın bütün şartlarını öğretmiş. Nasıl namaz kılınacağını, nasıl dua edileceğini, nasıl **oruç** tutulacağını. Çobanın her şeyi öğrendiğine inandıktan sonra, çobanla vedalaşıp oradan ayrılmış..." (Göde, 2002: 484).

İslam dinini ve bu dinin öğretilerini benimseyen her milletin dinî algılayış ve yaşayış tarzları farklıdır. Bu sadece dinî ibadetleri değil aynı zamanda sosyal etkileşimleri, gelenekleri, yemek kültürünü ve paylaşımını içeren geniş bir alanı kapsar. Bu anlamda Türk milletinin, Ramazan ayını kendi değerleriyle zenginleştirerek özel kıldığı ifade edilebilir. Aşağıda verilen "Bağdat Hanım ile Hafız" adlı halk hikâyesinde de bu aya verilen önem şöyle ifade edilir:

"**..Ramazan gecesinde** dünyaya geldiği için çocuğun ismini Hafız koymuşlar." (Türkmen vd., 2008: 247).

Hikâyede geçen: "*Ramazan gecesinde dünyaya geldiği için çocuğun ismini Hafız koymuşlar*" ifadesi, Ramazan ayına verilen önemi gösterir. Çocuğa verilen "Hafız" adı ise Kur'an'ı tamamen ezberleyen kişiyi ifade eder ki bu da çocuğa özel bir manevi yükümlülük katar. Hikâyenin içindeki bu tür detaylar, dinî inançların ve öğretilerin halk hikâyelerine nasıl yansıtıldığını ortaya çıkarır.

"Bir Ramazan Masalı" adlı masal örneğinde ise Ramazan ayında tutulan orucun insan sağlığı üzerindeki olumlu etkilerine değinilir. Anlatıda padişahın şişmanlığından ötürü birtakım sağlık sorunları yaşadığı ve bu durum karşısında hekimlerin çaresiz kaldığı belirtilir. Ancak masalın kahramanı olan yaşlı ihtiyar, padişahın sorununun fiziksel değil manevi bir boyutta olduğunu söyler. Şişmanlığı "ağır ruh hastalığı" olarak adlandırır ve çarenin Ramazan ayında tutulan oruç olduğunu ifade eder. Masalda vurgulanan tema, orucun sadece bedeni değil ruhu da dengelemeye ve iyileştirmeye yardımcı olabileceğidir:

"...Bu hastalığın hekimlik dilinde adı, şişmanlıktır. Manevi âlemde ise biz buna ağır ruh hastalığı diyoruz demiş. Padişahın akınları peki çare nedir diye sorunca ihtiyar adam: Çare Allah'tır. Allah'tandır. Otuz gün, otuz gece kalacağım bu ülkede... İlan edin halka; on bir ay bedenler doymuştur, bir ay ruh doyacak! Fakirler kardeş bilinecek, duaları alınacak demiş..." (Akbe, 2006: 16-17).

İslam takviminde Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Ramazan ve Şevval ayları bulunmaktadır. Bir Nasreddin Hoca fıkrasında da bu aylara gönderme yapılarak bir hatırlatma söz konusudur. Fıkırda yüz yirmi beş ifadesi ile kast edilen Zilkade (30 gün), Zilhicce (29 gün), Muharrem (30 gün), Ramazan (29-30 gün) ve Şevval(5 6 gün) aylarında tutulan oruç olmalıdır:

“Ahali hocaya, Ramazan ayının kaçınıcı gününde olduklarını sorar. Meğer hoca Ramazan-ı Şerif başladığında bir tane çömlek alıp içine her gün birer taş atarmış ancak bir gün hocanın kızı, çömleğin içine bir avuç taş atmış. Hoca, durumdan habersiz eve gitmiş ve başlamış çömleğin içindeki taşları saymaya. Bir, iki derken tam yüz yirmi beş taş saymış. Geri dönüp halka: Bugün ayın kırk beşidir deyince halk: Ay otuz gündür sen kırk beşidir dersin demiş. Hoca, ben insafla söyledim, eğer çömlek nisabına bakarsanız, bugün ayın yüz yigirmi beşidir demiş.” (Çelebi, 2013: 82).

İslam dininin beş temel esaslarından biri de Hac ibadetidir. Hac, Mekke’de bulunan Kâbe ve çevresindeki mübarek sayılan yerleri, belirli aylar “Şevval, Zilkade ve Zilhicce” içinde yine belirlenen kurallara uygun olarak ziyaret etmek demektir. Kur’an-ı Kerim, “dünyanın yaratıldığı günden beri ayların sayısının on iki olduğunun altını çizerek ve bu aylardan dördünün haram ay olduğunu belirtir.” (Tevbe, 9/36). Hac ibadetini yerine getiren her Müslümandan dinî sorumluluklarının farkında olması ve hata yapmaması beklenir. En azından toplumun beklentisi bu yöndedir. Bu sadece bireyin kendi manevi gelişimi için değil örnek bir birey olması açısından toplum için de önemlidir. Zira hac ibadeti Müslümanları bir araya getiren, toplumsal bir dayanışma ve kardeşlik duygusunu pekiştiren bir ibadettir. Bu itibarla hac ibadetini yerine getirenler, ibadet sürecince edinilen deneyimleri, hoşgörü, sabır ve yardımlaşma gibi değerleri topluma yayma sorumluluğu taşırlar.

Bu anlamda “Dede Korkut” destanının mukaddime kısmında ve Başkurt Türklerine ait “Karasakal” destanında, hac ibadetini yerine getirenlerin övüldüğünü ve ibadetin kutsallığını vurgulayan örnekler bulunur. Ayrıca her iki destan metninde de hac ibadetinin bireysel dinî bir sorumluluğun ötesinde toplumsal bir sorumluluk olduğu hatırlatılır:

“...Ol Mekkeye sağ varsa esen gelse şıdki bütün **hacı** görklü.” (Ergin, 2021: 75).

“İlden ile şan salıp/Gelmiş batır imişsin/Mekke’de de olmuşsun/Orada **hac** da kılmışsın/Peygamberin yolundan/Kâbe’ye de gitmişsin.” (Suleymanov vd., 2014: 171).

İslam inancına göre maddi açıdan imkânları olanlara hac ibadeti farzdır. Bu nedenle maddi imkânları elverişli olan her Müslümanın hac farzasını yerine getirmesi gereklidir. Üç farklı anlatması olan “Ağa Köprüsü” adlı efsane, bu duruma hatırlatma yaparak ibadetin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgular:

“...Ağa, **hacca** gitmeye niyetlenir. Bunu öğrenen bölgenin çok sevilen hocası ağanın yanına varıp derki: Hacca gitmek de sevaptır, ayrıca üzerimize **farzdır**...” (Sakaoğlu, 2020: 64-65).

Hac gerek mekânın kutsallığından gerekse de ibadet şekliyle Müslümanların alışageldiği dinî yaşayış şekilleri ve davranış biçimleri üzerinde etkili bir ibadettir. Halk hikâyelerinden olan “Hacı Sayyad” hikâyesinde anlatılan bir olayda bu duruma dikkat çekilerek anlatı

kahramanı üzerinden hacca gitmiş ve bu ibadetin dinî sorumluluğunu yerine getirmiş bireylerin toplumdaki saygınlığı sürdürme ve toplumun beklentilerine uyum sağlama çabaları anlatılır:

“...Eee, Hacı Sayyad âlimdi. Altı defa hacca gitmişti. Düşündü ki: Eğer ben bu insanı götürmesem, yarın halk diyecek ki evet bizler cahildik. **Sen âlimdin. Hacıydın. Sen orada bir insanı nasıl bıraktın, derseler bu ayıp olur.** Hem de Allah’ın gücüne gider.” (Türkmen ve Cemiloğlu, 2020: 164).

“Kara Tavuk” masalında, tavuğun her gün verdiği altınlarla zengin olan bir hamalın hacca gitmeyi düşündüğü anlatılırken (Boratav, 2008: 93), “Zemzem” isimli fıkrada, maddi imkânı olmasına rağmen dinî sorumluluğunu yerine getirmeyenlere bir eleştiri söz konusudur. Buna göre mal varlığının yeterli olmasına rağmen hacca gitmeyen Efendi’nin mahkeme şahitliğinin reddi istenir. Çünkü fıkra, kişinin toplum içindeki saygınlığını ve şahitliğini, dinî yükümlülükleri olan hac ibadetiyle mizahi bir şekilde ilişkilendirir:

“Kadı, Efendiyi şahitliğine çağırmış. Soru sırası geldiğinde cevaplayan taraf gözüne ilişmiş: Bu kişinin şahitliğini kabul etmeyin Efendim demiş, çünkü bu kişinin yeterli miktarda malı olmasına rağmen **hacca** gitmedi. Efendi, kadıya ben hacca gittim demiş. Kadı, Efendiye sormuş: Eğer hacca gittiyseniz, söyleyin, zemzem kuyusu Kâbe’nin hangi tarafında? Ben hacca gittiğimde bir grup Arap “zemzem kuyusuna nereden gitsek” diye yer arıyorlardı, diye cevap vermiş Efendi.” (Solmaz, 2016: 766).

Halk anlatıları üzerinden şimdiye kadar verilen örneklerden de görüleceği üzere İslami değer ve kaidelerin temelini oluşturan Kur’an-ı Kerim’dir. Dolayısıyla halk anlatılarının ibadete teşvik ettiği en büyük değer, Kur’an-ı Kerim’dir⁵ ve halk anlatılarında, toplumun kültürel ve manevi değerlerini güçlendiren bir kaynak olarak işlev görür:

Pes andan Paniç zindâna geldi kim göre Artuğu nuñ bendi muhkemmidür? Meger Artuğu zindânda **Ḳur’ân** oğurdi. Ḳur’ân âvâzına Paniç’üñ göñli yumışadı, quyu ağzın gelüp oturdi.” (Demir, 2020: 141).

“Danışmend-nâme” de geçen bu ifadeler, Kur’an-ı Kerim’in sadece bilgi veren bir kitap olmadığını, duygusal ve manevi bir etki de bıraktığını gösterir. Bunun yanı sıra destanı okuyan veya dinleyen kişilere Kur’an’ın zor zamanlarda olursa dahi okunması gerektiği mesajı verilerek Kur’an okumaya teşvik edildiği görülür.

Benzer bir durum, Kırgız Türklerine ait “Boston” destanında görülür. Destan metninde insanların çeşitli sıkıntılar ve sağlık sorunlarıyla

⁵ Tabii olarak halkın kutsalları, inançları, değer verdiği kişiler, yerler ve benzeri şeyler anonim halk edebiyatı içerisinde de yer bulmaktadır. Bk. (Yılmaz, 2018).

karşılaştıklarında çare bulmak için Kur'an okuyup dua ettikleri ifade edilir. Bu anlamda destan, Kur'an'ın manevi bir rehber olmasının yanında fiziksel ve ruhsal hastalıklara karşı bir şifa vesilesi olduğunu vurgulayarak okunması gerektiği yönünde teşvik eder.

“Çare arayan niceleri/**Kur'an** okuyup hu çekip/...Dualar etmiş” (Akmataliyev ve Kadırmambetova, 2009: 138).

Fıkralar dinî konular üzerinde düşünmeye, tartışmaya ve anlamaya teşvik edebilir. “Kitap Okuyan Eşek” adlı bir fıkrada da böyle bir durum söz konusudur. Fıkırada fakir bir Danişmend, kışın geçimini sağlamak için aldığı eşeği, zamanla fakirlik yüküne dayanamayarak satar. Birgün Halep şehrine seyahat ederken pazara gider ve sattığı eşeği başka bir adamın üzerinde görür. İkisi de kadıya başvururlar. Kadı, şahit istediğinde Danişmend, yalnız olduğunu ve şahidin olmadığını ancak eşeğin özel bir sırrını bildiğini ve bunu göstermek istediğini belirtir. Kadı, Danişmend'in talebini kabul eder. Danişmend, eşeğin önünde besmele çeker ve Kur'an-ı Kerim'i açar. Eşek, kitabı görünce eski muameleyi hatırlar ve arpa bulmak umuduyla sayfaları çevirmeye başlar. Hiçbir şey bulamayınca başını yukarıya kaldırıp en çirkin ses eşek sesidir (Lokman, 31/19) muktezasınca anırmaya başlar. Kadı, şaşkınlık içinde ne olduğunu sorar. Danişmend, eşeğin Kur'an'ı hatmettiğini ve yüksek sesle dua ettiğini ifade eder (Çelebi, 2015: 235-239). Fıkra, dinî metinlerin yalnızca ezberlenip tekrarlanmasını değil aynı zamanda anlamının ve yaşamanın gerektiğini mizahi bir dille anlatır.

Halk Anlatıları Aracılığıyla Dinin Öğretilmesi ve Ahlaki Değerlerin İletilmesi

Halk anlatıları dinî içerikli konulara hatırlatma yaparak, din öğretimine önemli bir katkı sağlayabilir. Bilhassa anlatılar içinde yer alan peygamber kıssaları, melekler, İslam tarihi, İslami kavramlar, ölüm ve hesap günü gibi konular, dinî öğretileri anlaşılır kılar. Öte yandan ahlaki ve etik değerleri de vurgulayarak toplumsal düzenin sağlanması için gerekli olan kaideleri vurgular. Böylelikle anlatıları okuyan veya dinleyenlere, dinî öğretileri sadece teorik bir bilgi olarak değil günlük yaşantılarında da pratiğe geçirme imkânı sağlanmış olur. Ayrıca çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel faktörlerin etkisiyle yıpranmış bireyler de topluma yeniden kazandırılabilir.

“Danişmend-nâme”de yaşanan bir olayın büyüklüğünü ifade etmek adına Nuh peygamberin hem adına hem de tufanına gönderme yapılır. Destan metnindeki bu olay (kâfirlerin helak oluşu), dinleyicisine bir tür ahlaki öğüt ve uyarı olarak sunulur:

“...Haqq ta'âlâ kudretiyle yıldırımlar şakır, yağmurlar yağar.

Nûh tûfânı gibi siyl koptı. Ol kâfirleri çarfetü'l-aynda siyl götürüp Albis ırmağına döker. Haqq ta'âlâ yitmiş biñ kâfiri bir sâ'atde helâk ider. Bu kadar askerden bir ferd kurtulmaz.” (Demir, 2020: 71).

“Karasakal” destanında Hz. İsa'nın İslam dinini yaymak için verdiği mücadeleye vurgu yapılır ve destan kahramanı, Hz. İsa'ya benzetilir. Destan metninde Murat Molla'nın sözleri, Karasakal'ın İslam dinini yayma ve

savunma konusundaki tutumunu vurgular ve onu dinî bir şahsiyet olarak konumlandırır. Diğer yandan Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişine yapılan telmih (Âl-i İmrân, 3/59), halk anlatılarının dinî normları ve değerleri pekiştirmede aracı olduğunu gösterir:

“... Mekke’de de olmuşsun/ Orada hac da yapmışsın/
Peygamberin yolundan Kâbe’ye de gitmişsin/ Ata bin sen, Allah diye
Kılıcını tut, savaş diye/ İslam dinini yaymaya **Gökten inmiş İsa’sın
sen**” (Suleymanov vd., 2014: 171).

İslam kültüründe İsa peygamberin göğe çekilme mucizesi (Nisâ, 4/158), önemli bir olaydır. Halk hikâyelerinden olan “Tahir ile Zühre” ve “Mahiri ve Mahitaban” hikâyelerinde de bu mucizeye telmih yapılır:

Aldı Tahir:

“...Dördüncü gökte cami var.

Kimdir anın imamı

Aldı Zühre:

Dördüncü gökte caminin

Hz. İsa imamı” (Türkmen, 1983: 242).

Aldı İlk Âşık:

“Söyle göklere kaç peygamber gitti

Ara ki bulasın Mâhiri.

Aldı Mâhiri:

Göklere beş peygamber, dördü ölü gitmiştir.

Arar da bulurum bunu şairler.” (Gökalp, 1985: 50-51).

Halk hikâyeleri aracılığıyla bu olayın hatırlatılması, çeşitli muammalarla vurgulanması, okuyucuya veya dinleyiciye özgün bir yorum katar. İlgili örneklerinden de görüleceği üzere İsa peygamberin göğe çekilme mucizesi, insanların günlük hayatına ve düşünce dünyasına daha yakın ve ilgi çekici bir şekilde aktarılır.

Fıkralar toplumsal normları, etik kuralları ve değerleri aktarmada öğretici dersler içerebilir. Bir Nasreddin Hoca fıkrasında da İsa peygamberin ölmeden önce göğe çekildiğine hatırlatma yapılarak İslami değerlere çok fazla önem vermeyen ancak merak edenlere karşı ahlaki bir dersin verildiği görülür:

“Hoca merhum köyleri dolaşır halka vaaz etmektedir. Bir kasabaya varınca orada birkaç gün kalmaya karar verir. Üç-dört gün kalır, halka vaaz eder fakat kimse Hoca’ya aç mısın, susuz musun demez, cemaat gereksiz bilgilerin peşindedir. **Hoca bir konuşmasında İsa Peygamber’in dördüncü kat semada olduğunu ve Allah’ın izni ile orada durduğunu anlatır.** Camiden çıkarken cemaatten biri: -Hocam çok merak ettim, acaba İsa Peygamber, dördüncü kat semada ne yiyip ne içiyor? diye sorar.

Hoca'nın tepesi atar ve yakınlarındaki cemaatin de duyabileceği bir şekilde: -Yahu siz ne biçim adamlarsınız? Ben günlerden beri kasabanızda duruyorum, bana nasılsın, aç mısın, susuz musun diye sormuyorsunuz da dördüncü kattaki İsa Peygamber'i soruyorsunuz, der." (Boratav, 2018: 351-352).

Pratikte herhangi bir toplumda ahlaki değerlerin gelişmesi alışkanlıklar, aile gelenekleri, toplumda önde gelenler, edebiyat ve kişisel yargılar gibi karmaşık konulara bağlı olsa da birçok Müslüman için ahlak konusunu dinî bağlamdan ayrı tutmak zordur. Aslında, İslam dininde ahlak genellikle Kur'an ve hadislerden gelen birtakım kurallar, görevler ve sorumluluklar olarak görülmektedir zira İslam anlayışında Kur'an, tümüyle ahlaki öğütler bütünüdür (Halstead, 2012: 94).

İslam inancına göre her canlı ölümü tadacaktır (Âli İmrân, 3/185). Bu gerçek "Danişmend-nâme"de: "*Kanı Davud kanı Nüh...*" (Demir, 2020: 307) ifadeleriyle özellikle Nuh peygamber gibi medeniyeti yeniden kuran bir peygambere dahi kalmadığı şeklinde aktarılır. Aynı gerçek, Süleyman peygamber üzerinden "Gülistan ile Süleyman" hikâyesinde şöyle ifade edilir:

"Hiç kimseye kalmaz bu dünya fâni/Tahtından indirmiş çok **Süleyman'ı.**" (Türkmen vd., 2008: 367).

Her iki anlatı örneğinde dünya malı ve ihtişamının aslında birer geçici nimet olduğuna ve statüsü ne olursa olsun hiç kimsenin bu dünyada sonsuza kadar kalamayacağına vurgu yapılarak ölümün bir gerçek olduğu aktarılır. Böylelikle anlatı örnekleri, dinleyicisine veya okuyucusuna İslam dininin esaslarına uygun olarak yaşamaları gerektiği yönünde öğütler verir.

Kur'an-ı Kerim içeriği itibarıyla birçok peygamber ve kavimle ilgili kıssaları bünyesinde barındırır. Bu kıssalardan biri de Hz. Musa'nın mucizeler ile dolu hayatıdır (Meryem, 19/51-52; Tâhâ, 20/13; Kasas, 28/26). Bu detaylı anlatım, Musa peygamberin hayatının pek çok yönünü, tebliğ ettiği mesajları ve yaşadığı zorlukları anlamak adına halk anlatıları için zengin bir kaynak sunar:

"...Yahûdî eyitti: Ben dahı gördüm, bizüm Hazret-i **Musa-aleyhi's-selâm- Tur Dağı**'na varup çıktı. Ben bile çıkdum. Ol Hak birle söyleşti, ben dinledüm." (Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1987: 84).

Tur Dağı, İslam kültüründe Hz. Musa'ya ilk vahyin geldiği yer olarak bilinir (Tûr 52). Bu minvalde "Saltuk-nâme"de geçen ifade, Musa peygamberin Tur Dağı'na çıkarak Tanrı ile konuşmasına göndermede bulunur, Hz. Musa'nın peygamberliği ve mucizeleri konusundaki inançlara dikkat çeker.

Dinî içerikli efsaneler manevi ve ahlaki değerleri vurgulayarak veyahut tarihsel olayları anlamlandırarak öğretme amacı güdebilir. "Ayakbastı Mevkii" adlı efsanede, Musa peygamberin kavmi için su aradığı sırada, İlâhi bir emirle esasını yere vurarak su çıkarmasına (Bakara, 2/60) benzer bir olay anlatılır. Anlatı, doğaüstü olayların Allah'ın iradesine bağlı olarak

gerçekleşebileceği düşüncesini güçlendirir, Allah'a olan bağlılık ve teslimiyeti vurgular:

“... Horasan erlerinden Keçeci Baba, mekân tutacağı yeri bulmak için attığı sopasının peşinden Anadolu'ya gelir. Sopası, bugün Keçeci köyünün bulunduğu yere düşmüştür. Buraya yaklaşınca bir Ermeni köyüne uğrar. Ermeni kadınların birinden abdest almak için su ister. Yakınlarındaki ırmağı gösteren kadın kızgın bir eda ile: ‘Gözün kör mü, işte su.’ der. Kadına bir şey söylemeyen Keçeci Baba, elindeki **asâsını** vere saplar. Hemen oradan su fışkırmaya başlar. Abdestini alır, büyükçe bir taş parçasının üzerine çıkıp ezan okur. Namazını kıldıktan sonra Allah'a dua eder...” (Sakaoğlu, 2020: 71).

Bir halk hikâyesi olan Âşık Garip hikâyesinde ise doğrudan Musa peygamberin Kur'an-ı Kerim'deki kıssasına atıfta bulunularak dinleyiciye ya da okuyucuya, Allah'ın peygamberlerine bahsettiği mucizelerin, insanlara rehberlik etme ve doğru yolu göstermek olduğuna dair dinî ve ahlaki bir öğüt verilir. Ayrıca hikâyedeki bu vurgu, düzenlenen bir âşık meclisinde yapılır ki bu da âşıklar arasında dinî öğretilerin nasıl benimsendiğini ve aktarıldığını anlamak adına önemlidir. “İşte bu cümleye irşâd olmuştur.” ifadesiyle Âşık Garip, Musa peygamberin yaşamının ve öğretilerinin âşıklar arasında rehberlik ettiğini, onların manevi dünyasını şekillendirdiğini anlatır:

“Deryadır bir kez güneşi gören

Musa'nın **asası** deryayı yaran

Baykuş Süleyman'a nasihat veren

İşte bu cümleye irşâd olmuştur.” (Türkmen, 1995: 159).

Halk anlatılarının peygamber kıssaları aracılığıyla bilhassa ahlaki değerleri ilettiği en güzel kıssa Hz. Yusuf'un kıssasıdır. Kıssa, diğer peygamber kıssalarından farklı bir şekilde hem tek bir sûre içinde (Yûsuf Sûresi) hem de bütün detaylarıyla birlikte anlatılır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de ilgili sûrenin 3. âyetinde “Ahsenü'l Kasas” (en güzel anlatış) olarak nitelendirilmiştir. Yûsuf Sûresi, Yusuf peygamberin genç yaşta yaşadığı zorlukları, zorluklar karşısındaki sabrını, sadakatini, güzelliğini ve Allah'a olan bağlılığını içerir.

“Danişmend-nâme”de destan kahramanı üzerinden Yusuf peygamberin kıssasına telmih yapılır. Zorlu bir sefer hazırlığı içerisinde olan Melik Gazi'nin duasındaki telmih, Müslümanlara Allah'a tevekkül etmeyi, doğruluktan ayrılmamayı ve zorluklar karşısında sabretmeyi öğütler.

“...Muhtahhar **Yûsuf** uñ gökcekligiçün/Yolında şâdık u girçekligiçün.” (Demir, 2020: 115).

“Tahir ile Zühre” hikâyesinde zindanda esir tutulan Tahir'e Keloğlan Zühre'nin selamını getirir ve akabinde Tahir, kendinden geçerek uzun bir süre baygın kalır. Uyandığı vakit hemen abdest alıp iki rekât namaz kılar ve Yarabbi, ben yetimim senden başka kimsem yok. Beni buradan kurtar. Sen ki Yusuf peygamberi yedi yıl zindanda hapsedtin, sonra kurtarıp Mısır'a sultan

eyledin der (Türkmen, 1983: 227). Anlatıda Tahir'in yaşadıklarıyla Yusuf peygamberin kıssası arasında benzerlikler kurularak bu zorlukların aşılması için Hz. Yusuf'un sabrı ve Allah'a olan teslimiyetinden örnek alınması vurgulanır.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus tevhid inancıdır. Tevhid, Allah'ın birliği, tekliği anlamına gelir. Türk halk anlatıları da bu tevhid inancını vurgulayarak toplumunun dinî bilincini güçlendirir. Anlatılarda kahramanların zor durumlarda kaldıkları vakit Allah'ın isim ve sıfatlarını zikrederek Allah'a sığındıkları, dua ettikleri ve Allah'a teslim oldukları görülür. Bu sayede anlatıyı dinleyen veya okuyan, günlük yaşamda karşılaştığı zorluklarda Allah'a güvenmeyi ve O'na sığınmayı öğrenir.

"Saltuk-nâme" de çölde susuz kalan destan kahramanı, acizliğini dile getirerek doğrudan Allah'a yönelir ve O'ndan yardım ister. Allah'ın keremi ve cömertliği konusundaki inancıyla istediği yardımın Allah'ın sınırsız lütfundan bir şey eksiltmeyeceğinin farkındadır. Destan metnindeki: "*Keremünden ne eksile*" ifadesiyle de insanın zor durumlarında daima Allah'a yönelmesi ve yalnız O'na güvenmesi gerektiği öğütlenir:

"Ben za'îf kulcugaza dahı viresin, **keremünden** ne eksile."
(Ebü'l-hayr-ı Rûmî, 1990: 53).

"Kertenkele Nasıl Peyda Olmuş" adlı efsanede, sadece zor durumda olan bir bireyin duygusal tepkisini değil aynı zamanda İslam dininin öğretilerine uygun bir şekilde zorluklar karşısında Allah'a sığınılması öğütleyen bir mesaj iletir.

"...Ey Allah'ım, ey Perverdigârım sen her şeye **kadirsin**. Kötü niyetli ve ikiyüzlü hainlerin cezasını verirsin. O gelirim diyerek bizi aldattı. Onu günahkâr ve asi kullarına ibret olması için kertenkeleye döndürüver!" (Öger, 2008: 578).

Yukarıda anlatılan efsane aynı zamanda bir kargış örneğidir. Kutsal metinlerde yaratıcının kargışı ve laneti en büyük, peygamberlerinki çok önemli, mazlumunki ise kıymetlidir ve bunlar sonunda mutlaka yerine gelir. Dua her zaman herkes tarafından edilebilir fakat beddua her zaman herkes tarafından edilemez. Alelade değil ilgili ve gerekli bir durumun oluşması gerekmektedir. Ciddi bir eylemdir ve kutsal kitaplarda da bu şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla ilk olarak insani değil tanrısaldır. Bu çerçevede edilen alkış veya kargışın yetkisini aldığı güç, mutlak ve kutsal bir güçtür (Keskin, 2019: 87-88).

Müslümanlar için "Gafur" ve "Rahim" sıfatları, Allah'ın affediciliği ve sonsuz merhameti konusunda umut kaynağı olabilir. Halk hikâyelerinden olan "Bağdat Hanım ile Hafız" hikâyesinde annenin kızına söylediği: "*Yavrum Allah gafur u rahimdir*" ifadesiyle de Allah'ın bağışlayıcı ve merhametli olduğu vurgulanır. Diğer yandan annenin kızını Allah'ın sıfatlarına vurgu yaparak teselli etme durumu, insanların yaşadığı sıkıntılarla başa çıkmak için sabır ve dua etmenin önemini öğreten bir örnektir.

“...Annesi, başucunda bir yandan kızının yüzünü yıkamakta, bir yandan da: Yavrurum, **Allah gafur u rahimdir.**” (Türkmen vd., 2008: 263).

Masallar genellikle “Bir varmış bir yokmuş”, “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde” gibi kalıp ifadelerle başlar. Bu tip ifadeler geleneksel bir anlatım tarzını temsil eder ve dinleyicisine veya okuyucusuna gerçeklikten uzaklaştığını, anlatılacak olayların farklı bir zamanda, farklı bir atmosferde geçtiğini bildirir. Ancak: “*Bir varmış, bir yokmuş... Allah’tan başka kimse yokmuş.*” veya “*Göklerde Allah, yerde Allah*” gibi ifadeler, masalların anlatımında tevhid inancına vurgu yapar, varlık ve mutlak kudretin tek bir kaynaktan geldiğini hatırlatır:

“Bir varmış, bir yokmuş... Allah’tan başka kimse yokmuş.”
(Boratav, 2008: 272).

İslam inancına göre Hz. Muhammed’e Cebrail aracılığıyla indirilen Kur’an, manasının kolaylıkla anlaşılması adına yavaş yavaş indirilmiştir: “*Kâfir olanlar Kur’ân birden ve toplu olarak indirilseydi ya dediler. Biz, onu gönlüne iyice yerleştirmen için böyle indirdik ve onu âyet âyet ayırdık, birbiri ardınca indirdik.*” (Furkân, 25/32). Bu anlamda “Saltuk-nâme”de Kur’an’ın otuz cüz olduğu ve Cebrail’in vahiy meleği olarak bu sureleri, Levh-i Mahfûz’dan alıp peygambere getirdiği anlatılır:

“Bir yire cümle otuz cüz indi. Ayruayru cem olmağa dahı vahy olmamıştı. Levh-i mahfuzda nice ise **Cebrâil** -aleyhi’s-selâm- sûrelerin tertibini yazılı getürdi.” (Ebü’l-hayr-ı Rûmî, 1990: 110).

Bir halk hikâyesi olan “Asuman ile Zeycan” hikâyesinde de iki âşık arasında geçen atışmada sorulan “*Dört kitabı kim indirdi*” sorusunun cevabı, “**Cebrail** indirdi” dir (Öztürk, 2010: 153). Böylelikle muammayı dinleyen veya okuyan kişi, Allah ile peygamberleri arasındaki aracının “Cebrail” olduğunu hatırlamakta ya da öğrenmiş olmaktadır. Benzer bir hatırlatma, “Zafer Bey ile Mahıfiruz” hikâyesinde görülür. Anlatıda âşık hikâyesine başlamadan önce okuduğu bir şiirinde, İslam geleneğindeki kıyamet ve mahşer gününe vurgu yapar, İsrâfil adı verilen meleğe emir verildiğini belirtir:

“... Mevla’m kâinata dur dediği an

Emri İsrâfil’e vur dediği an

Kalk Mevlüt İhsanî sur dediği an

Hem kalkan hisseder hem yatan anlar.” (Türkmen ve Cemiloğlu, 2020: 119).

Sonuç

Din öğretimi sadece resmî dini metinlerde sınırlı değildir. Halk anlatıları da dinin öğretiminde önemli bir rol oynar. Bu anlamda halk anlatılarının dinin öğretilmesindeki işlevi, dinî inançları somutlaştırmak, ahlaki değerleri vurgulamak ve toplumsal normları aktarmaktır. Halk anlatıları dinin öğretiminde bir araç olarak kullanıldığında, toplumun ortak

kimliğini güçlendiren, mensubiyet duygusu katan, inançları pekiştiren ve öğretileri daha etkili bir şekilde ileten güçlü bir kaynak hâline gelir.

Türk kültürünün yaşadığı çeşitli coğrafyalardan örnekleri verilen anlatı türlerinde görülen dinî içerikli unsurların kaynağı ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim'dir. Başta peygamber kıssaları olmak üzere ahlaki öğütler, melekler, dinin farz olarak emrettiği ibadetler, Allah'a olan bağlılık ve teslimiyet gibi konular, halk anlatılarının dinleyicisine veya okuyucusuna aktardığı hususlardır. Özellikle anlatı türlerindeki kahramanlar, Kur'an'ın önemli bir bölümünü oluşturan peygamberlerin kıssalarına, çektikleri sıkıntılara, bu sıkıntılar karşısında göstermiş oldukları sabra ve teslimiyete değinerek dua etmenin önemini hatırlatırlar. Buna İslamiyet'i anlama ve anlatma, ibret alarak günlük hayata yön verme gibi öğüt verici mesajları da ekleyebiliriz. Netice itibarıyla halk anlatılarının İslam dininin temel inanç ve esaslarını, ibadet şekillerini hem öğretmede hem de sonraki kuşaklara aktarmada önemli bir işlevi vardır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Akbey, Kübra (2006). Bir ramazan masalı. *Şebnem Dergisi*. 20. 16-17.
- Akmataliyev, A., - Kadırmambetova, A. (2009). *Kırgız destanları 7/Boston destanı*. (çev.: Naciye Yıldız), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, M. (2004). Kültürel bağlamda din. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV (1), 189-205.
- Atnur, G. (2002). *Başkurt ve Tatar efsaneleri üzerine karşılaştırmalı motif çalışması*. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bascom, W. (2005). Folklorun dört işlevi. (çev.: Ferya Çalış), *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, (ed.: M. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır), 71-86, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Bayhan, Alim (2024). *Hikâye okumanın öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal gelişimlerine etkilerinin değerler eğitimi açısından incelenmesi: Mustafa Kutlu örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Boratav, P. N. (2008). *Az gittik uz gittik*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Boratav, P. N. (2018). *Nasreddin Hoca*. İzmir: Işık Yayınları.
- Bunsuz, H. (2021). *Sözlü kültür geleneğinde İslami unsurlar*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Certel, Hüseyin (1999). Dini hayatta ibadetin yeri ve önemi. *Dini Araştırmalar Dergisi*. 2, 209-222.
- Çelebi, S. Burhaneddin (2013). *Letâif-i Nasrettin Hoca*. (Haz.: Fikret Türkmen). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2021). *Türk halk kültüründe memoratlar ve halk inançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demir, N. - Erdem, M. D. (2006). *Battal-nâme*. Ankara: Hece Yayınları.

- Demir, N. (2020). *Danışmendname*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ebü'l-Hayr-ı Rûmî (1987). *Saltuk-nâme-I*. (hzl.: Şükrü Haluk Akalın), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ebü'l-Hayr-ı Rûmî. (1990). *Saltuk-nâme-III*. (hzl.: Şükrü Haluk Akalın), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ellul, J. (2021). *Sözün düşüşü*. (çev.: Hüsamettin Arslan), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göde, H. A. (2002). *Isparta efsaneleri üzerine bir araştırma*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gökalp, M. (1985). *Mahiri ile Mahitaban hikâyesi*. İstanbul: Mehtap Yayınları.
- Güngör, Erol (2010). *Değerler psikolojisi üzerinde araştırmalar*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Halstead, J. Mark (2012). Ahlak eğitiminde bir temel olarak İslami değerler. (çev.: Hatice Kübra Kula). *Değerler ve Eğitimi- II*, (ed.: Recep Kaymakcan, vd.) 93-105, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Kara, R. (1996). *Erzincan masalları metinler ve incelemeler*. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Keskin, Ahmet (2019). *Folklor ve disiplinlerarasılık*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lâmi'î Çelebi (2015). *Letâif-i Lâmi'î*. (hzl.: Yaşar Çalışkan), İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Ong, W. J. (2018). *Sözlü ve yazılı kültür-sözün teknolojileşmesi*. (çev.: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları.
- Öger, Adem (2008). *Uygur efsaneleri üzerine bir araştırma*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Özbolat, A. (2014). Kutsallaşma sürecine tipolojik bir yaklaşım: Ziyaret fenomeni örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70, 121-138.
- Öztürk H. (2010). *Dört halk hikâyesi*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- Sakaoğlu, S. (2020). *101 Anadolu efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sharpe, J. E. (2000). *Dinler tarihinde elli anahtar kavram*. (çev.: Ahmet Güç), Bursa: Arasta Yayınları.
- Solmaz, E. (2016). *Özbek mizahında Nasreddin Hoca tipi ve fıkraları*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Suleymanov, A. vd. M. (2014). *Başkurt destanları IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. (1983). *Tahir ile Zühre*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip hikâyesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkmen, F.- Cemiloğlu M. (2020). *Âşık Mevlüt İhsanî'den derlenen halk hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. vd. (2008). *Âşık Şeref Taşlıova'dan derlenen halk hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, D. (2016). *Türk edebiyatında Bektaşî fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Yılmaz, Bora (2018). Anonim halk edebiyatı ürünlerinde Kur'an-ı Kerim algısı. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*. S.1, pp.27-46.
- Yılmaz, Bora (2022). *Çanakkale Savaşları anlatıları: Efsane-Menkıbe-Memorat*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Extended Summary

This study investigates the role of folk narratives in the transmission of religious values and principles. The primary research question guiding the study is: "How do folk narratives serve as a medium for teaching religious beliefs and function as a tool for intergenerational transmission?" The purpose of the study is to explore how Islamic teachings, especially fundamental beliefs and worship practices, are communicated and preserved through folk narratives. By examining oral cultural products such as epics, legends, folk tales, fables, and anecdotes, the study aims to demonstrate the role of these narratives in fostering the understanding and dissemination of religious teachings. The significance of this research lies in highlighting the influence of folk narratives on the preservation of Islamic principles and their role in reinforcing religious consciousness within society.

The literature review is based on W. Bascom's theory of the four functions of folklore, particularly emphasizing the "education" function. According to Bascom's framework, folklore serves as a crucial medium for the transmission of knowledge within a society. In this context, the literature review focuses on sources that explore the educational function of folk narratives, particularly within the frameworks of Islamic religion and Turkish folk culture. Previous studies have emphasized the long-lasting impact of folk narratives on societal values and beliefs. However, this study uniquely contributes to the existing literature by focusing specifically on the role of these narratives in promoting religious values and worship practices. The study addresses a gap by examining how folk narratives function as a medium for teaching religious practices and ensuring the continuity of these teachings across generations.

This research is a conceptual analysis that examines the influence of folk narratives on religious values. The core research problem is to explore how folk narratives contribute to the teaching and transmission of Islamic fundamental beliefs and practices. The study employs a descriptive approach, analyzing examples from folk narratives to illustrate how these stories communicate religious values and encourage specific worship practices. Examples include epics such as *Battal-nâme*, *Danişmend-nâme*, and *Saltuk-nâme*, along with Nasreddin Hodja anecdotes and various folktales. By analyzing these narratives, the study identifies the religious elements embedded in these stories and explores how they function as tools for cultural memory and the preservation of Islamic values.

The findings reveal that folk narratives play a significant role in transmitting religious values and principles across generations. The study shows that these narratives effectively convey religious beliefs related to worship practices (such as prayer, fasting, and pilgrimage) and moral values (such as honesty, loyalty, and righteousness). The characters in these stories, who embody Islamic virtues, make the teachings of the religion more relatable and actionable for the audience. For example, figures like *Battal Gazi* and *Danişmend Gazi* are portrayed as devout Muslims who uphold religious practices, thereby exerting a strong moral and religious influence on society.

Additionally, legends and folk stories emphasize the collective value of worship and how it functions to unite communities. Religious practices such as prayer and fasting are highlighted in these narratives as central to fostering religious consciousness within society. In particular, stories like "The Devil Cat" and "The Honest Thief" underscore the spiritual significance of worship practices on individuals, illustrating that such acts lead to personal transformation and divine protection.

The study concludes that folk narratives are essential in teaching and promoting Islamic beliefs and worship practices. These narratives not only transmit religious values but also serve as a vehicle for conveying social norms and moral principles. In this way, folk narratives function as a key educational tool, contributing to the strengthening of religious awareness

and encouraging collective participation in religious practices. By examining these narratives, the research demonstrates that they play a pivotal role in preserving and reinforcing the core values of Islam within the collective memory of the community.

This study underscores the critical role of folk narratives in the teaching of Islam and the transmission of religious values. The findings indicate that folk narratives, particularly in the context of younger generations, are instrumental in reinforcing religious values and ensuring their intergenerational transmission. Therefore, it is recommended that folk narratives be more actively utilized in religious education and in the transmission of core values. In conclusion, folk narratives should not be seen merely as reflections of the past but also as vital tools for shaping the religious and moral values of today and future generations.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.